

JAMIYAT TUSHUNCHASI

*Ichki ishlar vazirligi 2-son Toshkent akademik litseyi
o`qituvchisi*

Boboyorov Marat Ochilovich

Xodim

Ochilov Ma`ruf Marat o`g`li

Annotatsiya. *Maqolada Fuqarolik jamiyati muammosi ko`p asrlar davomida insoniyatning eng fozil vakillarini o`ylashga majbur qilgan asosiy ilmiy muammolardan biri hisoblanib kelgan. «Fuqarolik jamiyati» tushunchasi T.Gobbs, DJ.Lokk asarlarida, XVIII asrda J.J. Russo, Sh.Monteskye asarlarida rivojlantirildi, asrlar chegarasida Gegel fuqarolik jamiyatini falsafiy jihatdan anglashga urindi. XX asrda fuqarolik jamiyati nazariyasiga Gramshi, V.Gavel, Dj.Kin va boshqalar katta hissa qo`shdilar.*

**Kalit so`zlar:** *jamiyat, iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy, ma`naviy.*

Fuqarolik jamiyati haqida gapirishdan oldin, «jamiyat»ning o`zi nima, degan savolga javob berish va bu tushunchaning mazmun-mohiyatini chuqur anglab yetmoq maqsadga muvofiqdir.

☒ Bu tushuncha turlicha hodisalarning birligini ifodalaydi:

☒ moddiy dunyoning bir qismi bo`lib, odamlar birligining va shakllarining tarixan rivojlanayotgan barcha usullari majmuidir;

☒ odamlarning tarixiy jihatdan o`zaro ta`sir usuli va birligi shaklining har biri;

☒ yashash vaqti va yashash joyi bir bo`lgan odamlarning (mintaqa, mamlakat va boshqalar) majmui;

☒ odamlarning ma`lum maqsad yo`lida birlashishi;

☒ o`z vaqtini birgalikda o`tkazuvchi odamlar guruhi va boshqalar.

«Jamiyat» tushunchasining mohiyatini turli falsafiy maktab va yo`nalishlar, shuningdek, alohida mutafakkirlar ham turli yo`llar bilan tushuntirishga harakat qilganlar. Jamiyat to`g`risidagi yuqorida ko`rsatilgan birinchi ikkita tushunchani o`z ichiga olgan «sotsium» tushunchasi paydo bo`ldi.

Fransuz faylasufi va sotsiologi Emil Dyurkgeym (1858-1917)ning talqinicha, jamiyat – bu individlarning oddiy yig`indisidan iborat bo`lmay, maxsus xususiyatlarga ega bo`lgan, ularning birlashmasidan tashkil topgan tizim bo`lib, reallikni o`ziga xos xususiyatlarga ega bo`lgan «sui generis» aks ettiradi. Nemis faylasufi Maks Veber (1864-1920) fikricha, jamiyat insonlarning o`zaro ta`siridan, ya`ni ijtimoiy xatti-harakatlardan tashkil topgan tizim bo`lib, boshqa odamlarning xatti-harakatiga qarshi javob tariqasida yo`naltirilgandir. M.Veber jamiyat rivojining asosini ijtimoiy faoliyatda, deb hisoblaydi. Amerika sotsiologi va ijtimoiy falsafa bo`yicha mutaxassis – faylasuf Tolkott Parsons (1902-1979)ning fikricha, jamiyat qadriyatlar va me`yorlar bilan bog`langan odamlarning munosabatiga asoslangan tizimdir.

Inson shularga asoslanib, o'z ijtimoiy faoliyatini amalga oshiradi. T. Parsonsni ma'lum ma'noda M.Veberning g'oyaviy merosxo'ri deyish mumkin.

Hozirgi davrning taniqli faylasuflari R.Aron, D.Bell, P.Blau, A.Giddens, R.Darendorf, G.Zimmel, F.Znanetskiy, T.Kun, K.Levi-Stros, K.Manngeym, R.Merton, X.Ortega-i-Gasset, K.Popper, P.A. Sorokin, Y.Fromm, K.Yaspers va boshqalar jamiyat to'g'risidagi o'ziga xos fikrlarini bildirganlar. Ko'pchilik mutafakkirlar jamiyatning mohiyatini bir yoki bir nechta asosiy tamoyil orqali tushuntiradilar. Masalan, O.Shpannda bu tamoyil – bir butunlik, O.Tofflerda – plyuralizm, U.Rostouda – bosqichma-bosqichlik, K.Popperda – ochiqlik, R.Mertonda – universallik. Lekin masalaga jiddiy qarovchi faylasuflar hatto o'zlarining tamoyillarini ham mutlaqlashtirmaydilar. Masalan, K.Popper ochiqlik tamoyili to'g'risida shunday deb yozadi: «Ochiq jamiyatlar... hali mukammallikdan yiroqda..., balki avlodlarimiz bir necha yuz yillardan so'ng axloqiy jihatdan bizdan ancha o'tib ketsalar kerak. Bularning barchasi ro'y berishi mumkin, deb hisoblasam-da, shunga qaramay, yana qaytaraman: hozirgi davrda biz yashab turgan ochiq jamiyatlar – qachonlardir mavjud bo'lgan jamiyatlarning eng yaxshisi, eng erkin va adolatlisi, o'z-o'zini tanqid qiluvchi va islohotlarni eng tez qabul qiluvchilardir».

☒«Jamiyat» tushunchasini bir ma'noda ta'rif qilinganda bir qancha nazariy, metodologik va etimologik murakkabliklarga duch kelinadi.

☒Birinchidan, bu tushuncha hajmi va mazmuni jihatdan juda keng.

☒Ikkinchidan, bu tushuncha falsafiy kategoriyadir.

☒Uchinchidan, bu tushuncha dinamik, ya'ni rivojlanuvchandir.

☒To'rtinchidan, jamiyat faqat falsafa fanining predmeti bo'lmasdan, hamma ijtimoiy fanlar majmuining predmetidir.

☒Beshinchidan, «jamiyat» atamasi turli ma'nolarda ishlatilishi mumkin.

Taniqli rossiyalik tadqiqotchi Y.V. Tadevosyan o'zining jamiyatga berilgan ta'rifida uning barqarorlik, bir butunlik, o'zini o'zi boshqarish, o'ziga to'qlik, o'zini o'zi rivojlantirish, odamlarning ma'lum aloqadorligi va o'zaro ta'sirda bo'lishi, muayyan ijtimoiy me'yorlar va qadriyatlarining mavjudligi kabi xususiyatlarini ajratib ko'rsatdi.

«Jamiyat» tushunchasi yuqorida ko'rsatib o'tilgan ma'nolardan tashqari yana: a) biologik tizimlarning eng rivojlangan bosqichi; b) konkret aniq sotsium; v) ijtimoiy aloqalar va o'zaro ta'sirlar shakli va boshqalar.

Jamiyat to'g'risida gap ketganda, u keng falsafiy nuqtai nazardan tushuniladi. Keng ma'noda jamiyat – bu odamlar birlashuvining hamma shakllari va ularning o'zaro aloqalari va o'zaro ta'sirlarining hamma usullari majmuidir. Jamiyatning tuzilmasi – jamiyat har qanday murakkab bir butun hodisa va tizim sifatida o'z tuzilishi, tuzilmasiga ega. Bu tuzilma qanday degan savolga faylasuflarning bir emas bir qancha avlodlari javob topishga harakat qilishgan. Qadimgi Sharq faylasuflari fikricha, jamiyat bir butun bo'lgani bilan bir turdagi obyekt emas. Miloddan avval IV asrda yashagan Xitoy faylasufi Chjuan Szi ta'kidlashicha, «nimaiki turli-tumanlikdan mahrum bo'lsa, turli-tumanlik bo'lgan joyda paydo bo'ladi».

Antik davrda jamiyat tuzilmasi muammosiga ikki xil yondashuv shakllangan edi. Birinchi yondashuvga asosan, jamiyat – tegishli ichki tuzilmaga ega bo'lgan tabiiy tuzilmadir. Ikkinchi qarashga asosan, jamiyat yashash va boshqarish oson bo'lishi uchun sun'iy ravishda tizimga solingan. Birinchi nuqtai nazarni Arastu, Seneka, ikkinchisini Aflotun, Epikur, Lukretsiy Kar qo'llab quvvatlaganlar.

O'rta asr Sharqida Arastuning qarashlari keng tarqalib, jamiyat tuzilmasining tabiiyligi tan olingan. Yangi davrda «ijtimoiy shartnoma» (bitim) nazariyasiga asoslangan ikkinchi nuqtai nazar keng tarqalgan. Unga ko'ra odamlar «tabiiy holatda mutlaq teng, ozod, o'ziga to'q bo'lib, jamiyatning o'zi esa hech qanday tuzilmaga ega emas. Faqat ijtimoiy bitim tuzilgandan keyingina jamiyat tuzilmaga ega bo'ladi.

Bu holat J.J. Russo (1712-1779) tomonidan yaqqol ko'rsatib berilib, uning fikricha, oliy hokimiyat – jamiyatning «boshi», qonun va urf-odatlar – «miyasi», savdo, sanoat, qishloq xo'jaligi esa – hazm qilish tizimi, moliya esa – «qoni»dir.

Ilmiy sotsiologiyaning asoschilaridan biri ingliz faylasufi Gerbert Spenser (1820-1903) har qanday jamiyatning asosida yotadigan uchta asosiy tizimni ajratgan: a) tartibga soluvchi; b) yashash vositalarini ishlab chiqaruvchi; v) bo'lib beruvchi. Sotsium qancha rivojlangan bo'lsa, uning tuzilishi shuncha murakkab bo'ladi. «Bir xillikdan ko'p xillikka o'tish bir butun sivilizatsiya taraqqiyotida ham, har bir qabila taraqqiyotida ham kuzatiladi».

Turli falsafiy, sotsiologik maktablar va yo'nalishlar jamiyat tuzilmasi to'g'risida o'z variantlarini tavsiya etganlar. Ijtimoiy bir butunlikka kiruvchi mustaqil tizim va kichik tizim sifatida madaniyat (I.Gerder, O.Shpengler, K.Yaspers), san'at (G.Lessing, I.Ten, J.M. Gyuyo), iqtisodiyot (N.Smelzer, U.Mur, T.Veblen), din (E.Dyurkgeym, M.Veber, T.Lukman), shuningdek, fan, texnika, huquq, til, ekologiya, ommaviy axborot vositalari va boshqalar tavsiya qilingan edi.

Hozirgi zamon jamiyat falsafasida ijtimoiy struktura konsepsiyalari yetakchi o'rinlardan birini egallaydi. Ulardan L.Altjussemning strukturalizmini, E.Giozdensning strukturatsiya nazariyasini, P.A. Sorokin stratifikatsiya konsepsiyasini, K.Levi-Strossning genetik antropologiyasini, R.Mertonning tuzilmali funksionalizmini aytib o'tish mumkin.

☒ Vaqt o'tishi bilan jamiyat tuzilmasida to'rtta asosiy sohalar ajralib chiqdi:

☒ iqtisodiy;

☒ siyosiy;

☒ ijtimoiy;

☒ ma'naviy.

Shuni ta'kidlash kerakki, «ijtimoiy hayot sohasi» tushunchasi o'rniga «ijtimoiy tuzilma» yoki «siyosiy hayot» kabi tushunchalar ishlatiladi. Ularni sinonim tushunchalar desa ham bo'ladi. Lekin fanda ko'proq «soha» tushunchasi qo'llaniladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent.: O'zbekiston, 2017.
2. O'zbekiston Respublikasining Mustaqillik Deklaratsiyasi (1990 yil 20 iyun). – Toshkent.: O'zbekiston, 1990.
3. O'zbekiston Respublikasining «O'zbekiston Respublikasining mustaqilligi asoslari to'g'risida»gi 1991 yil 31 avgustdagi Konstitutsiyaviy Qonuni. // O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining axborotnomasi. 1991 yil, 11-son.
4. O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining «O'zbekiston Respublikasining davlat mustaqilligini e'lon qilish to'g'risida»gi 1991 yil 31 avgustdagi Qarori. // O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining axborotnomasi. 1991 yil, 11-son.
5. O'zbekiston Respublikasining «Referendum yakunlari hamda davlat hokimiyati tashkil etilishining asosiy prinsiplari to'g'risida»gi 2002 yil 4 apreldagi Konstitutsiyaviy Qonuni. // Xalq so'zi, 2002 yil 5 aprel.
6. «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy Qonuni. // Xalq so'zi, 2002 yil 27 dekabr.
7. «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy Qonuni. // Xalq so'zi, 2002 yil 28 dekabr.
8. O'zbekiston Respublikasining «Davlat boshqaruvini yangilash va yanada demokratlashtirish hamda mamlakatni modernizatsiya qilishda siyosiy partiyalarning rolini kuchaytirish to'g'risida»gi Konstitutsiyaviy Qonuni. – Toshkent.: O'zbekiston, 2008.
9. O'zbekiston Respublikasining «O'zbekiston Respublikasi Davlat gerbi to'g'risida»gi 1992 yil 2 iyuldagi Qonuni. // O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining axborotnomasi. 1992 yil, 9-son.
10. O'zbekiston Respublikasining «Fuqarolik to'g'risida»gi 1992 yil 2 iyuldagi Qonuni. // O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining axborotnomasi. 1992 yil, 9-son.
11. O'zbekiston Respublikasining «Davlat bayrog'i to'g'risida»gi 1991 yil 18 noyabrdagi Qonuni. // O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining axborotnomasi. 1992 yil, 1-son.
12. O'zbekiston Respublikasining «Prokuratura to'g'risida»gi 1992 yil 9 dekabrdagi Qonuni (yangi tahrir). // O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining axborotnomasi. 1993 yil, 1-son.
13. O'zbekiston Respublikasining «Davlat madhiyasi to'g'risida»gi 1992 yil 10 dekabrdagi Qonuni. // O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining axborotnomasi. 1993 yil, 1-son.
14. O'zbekiston Respublikasining «O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi to'g'risida»gi 1993 yil 6 maydagi Qonuni. // O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining axborotnomasi. 1993 yil, 5-son.
15. O'zbekiston Respublikasining «Mahalliy davlat hokimiyati to'g'risida»gi 913-XII-sonli Qonuni. 02.09.1993 y.